

ruralna društva u sjeni metropole: zagrebačka županija

maja štambuk

institut za društvena
istraživanja,
zagreb, hrvatska

primljeno listopada 1994.

Na području Županije zagrebačke, utemeljene 1992. ima dvadeset općina i jedan grad. Dakle, većina od dvadeset naselja u neposrednoj okolici Zagreba posljednjom su upravnom reformom stekla status općinskog središta i izišla iz anonimnosti, zajedno sa svojom (isto tako) ruralnom okolicom. Izuzetak su otprije gospodarski jača i napućenija mala gradska središta. Tek sada za ove ruralne zajednice nastupa razdoblje gospodarske i kulturne potvrde, napor da se oblikuje sa potrebitim elementima prepoznatljivo lokalno društvo na periferiji gospodarski i kulturno jakog, nacionalnog gradskog središta. Neke općine već su profilirane u mnogim aspektima. No većina općina u Zagrebačkoj županiji male su ruralno-agrarne općine. O njihovim obilježjima na temelju objavljenih popisnih podataka pretežito ćemo govoriti u ovom tekstu. Namjera nam je da time skromno pripomognemo oblikovanju (mikro) identiteta koji je u temelju razvitka malih ruralnih društava.

—> Zagrebačka županija, dijelom nekadašnji gradski "prsten", dragocjeni je prostor u neposrednoj okolici metropole prema kojemu metropola tek mora istražiti podesan i uspješan pristup i pronaći pravu mjeru uzajamnog "iskorištavanja". Interesi grada i interesi okolne županije ne preklapaju se u potpunosti, pa za kompromisna rješenja mnogih pitanja, naročito s motrišta dugoročna razvitka, valja izraditi stručne podloge.

Zagrebačka županija obuhvaća prostor između najistočnije općine Farkaševac i najzapadnije općine Sošice u Žumberku na samoj slovenskoj granici. Na sjeveru su općine Hruševac Kupljenski, Jakovlje, Sv. Ivan Zelina, Preseka. Najjužniji njezin dio dolazi do općinskog područja Pisarovine. Unutar tih granica nalaze se još ove općine: Brckovljani, Brdovec, Donja Pušća, Dubrava, Dugo Selo, Gradec, Jastrebarsko, Klinča Sela, Krašić, Rakovec, Rugvica, Sošice, Sveta Nedjelja, Vrbovec. Jedini grad u županiji jest Samobor.

Županija nije teritorijalno jedinstvena: presijeca je smjerom sjever-jug grad Zagreb i dijeli na zapadno i istočno područje. Ukupno, županija ima

približno 207 km².¹⁾ Zapadnom području pripada grad Samobor i općine: Sveta Nedjelja, Hruševac Kupljenski, Jakovlje, Donja Pušća, Brdovec, Sošice, Krašić, Jastrebarsko, Klinča Sela i Pisarovina. Ukupno je to 94 480 stanovnika i oko 108 km².

U istočnom je dijelu 10 općina: Sv. Ivan Zelina, Preseka, Rakovec, Gradec, Farkaševac, Vrbovec, Brckovljani, Dubrava, Dugo Selo i Rugvica. U ovim općinama živi 61 946 stanovnika ili 39,6% stanovnika Županije, na otprilike 88 km².

Većina od tih dvadeset ruralnih naselja u neposrednoj okolici Zagreba posljednjom su upravnom reformom stekla status općinskog središta i izašla iz anonimnosti. Tek sad za te ruralne zajednice nastupa razdoblje gospodarske i kulturne potvrde, ali i napora da se oblikuje u prepoznatljivo lokalno društvo na periferiji gospodarski i kulturno jakog, nacionalnog gradskog središta. Problem (mikro) identiteta, odnosno njegovo oblikovanje, u temelju je svekolikog razvitka malih ruralnih društava. Neke općine već su profilirane u mnogim aspektima. Uglavnom su to demografski i gospodarski "jače" općine. No većina općina u Zagrebačkoj županiji male su ruralno-agrarne općine. O njihovim obilježjima na temelju objavljenih popisnih podataka pretežito ćemo govoriti u ovom tekstu.

Zagrebačka županija iako u svom sastavu ima tek jedan manji grad, snažno je označena blizinom gotovo milijunskog Zagreba, koji je čak dao ime županiji²⁾. Utjecaj Zagreba teško je mjeriti. Pa ipak, ove seoske sredine žive svoj sjenoviti život i treba im pomoći da se ne izgube u jednodušnosti i jednolikosti koju svaka metropola nameće susjedstvu. Zanimljiva i poučna jesu u tome iskustva nekadašnjih sela što su sasvim ušla u grad, i grad ih je posve usisao ali entuzijazmom pojedinaca organiziraju mnoge aktivnosti nastojeći zadržati ne samo ime već i dijelić svoje zasebne baštine. Markuševac i Resnik, primjerice.

Zagreb jasno determinira ruralne zajednice u svojoj okolici i u sociologiji hrvatskih ruralnih područja najvjerojatnije je da ih upravo taj neposredni kontakt izdvaja u zaseban tip. (Za provjeru toga nužna su istraživanja.) Unutar Županije zagrebačke, na nižoj razini, mogu se dalje klasificirati (seoske) općine. Na kraju su naselja i njihova klasifikacija.

Istraživanje cijeloga ruralnog područja Hrvatske, posebice tipološka analiza, zahtijevalo bi dugotrajan istraživačko-terenski rad, i to nam tek predstoji. U ovom tekstu analizirat ćemo samo općine Zagrebačke županije i razlike među njima i to na temelju dostupnih podataka državne statistike.

jedinstvenost prostorno nejedinstvenog područja

Nije prvi put da se zagrebačka okolica administrativno ujedinjuje. Osnutak gradske zajednice općina Zagreb koja je 1981. imala gotovo dvostruko više stanovnika od današnje Zagrebačke županije i zatvarala je širi "prsten" oko Zagreba, motiviran je, kao i svaka upravna podjela, nastojanjem da se određeni prostor što bolje iskoristi, poveže i da se njime lakše administrira, poštujući pritom važne teritorijalne principe. Stručna

1) Površine se navode prema prvoj obradi podatka i nisu sasvim precizne.

2) Županiji je možda trebalo dati drugo ime da se izbjegn timerporazumi ove vrste.

(da ne kažemo znanstvena) podloga promjenama teritorijalnog i ingerencijskog ustrojstva i broj razina - elemenata, sastavnica - državnog sustava i samoupravne vlasti često je netransparentna što izaziva nerazumijevanje i nesporazume a otežava analizu.

Gradska zajednica općina Zagreb obuhvaćala je do 1992. općine Donju Stubicu, Dugo Selo, Jastrebarsko, Klanjec, Krapinu, Pregradu, Vrbovec, Zabok, Zelinu i Zlatar Bisticu. Grad Zagreb uključivao je općine Samobor, Sesvete, Veliku Goricu, Zaprešić i uže područje Zagreba. Dakle, današnji grad Zagreb, o odnosu na stanje prije promjene, manji je za grad Samobor, koji je sada u Županiji zagrebačkoj. Iz nekadašnje zajednice općina izuzete su sljedeće općine: Donja Stubica, Klanjec, Krapina, Zabok i Zlatar Bistrica, sve su danas u Županiji krapinsko-zagorskoj. Očigledno je da se Zagreb teritorijalno (i utjecajno) širio prema sjeveru, dakle u prostor koji nije imao jačeg gradskog središta, a nisu postojali povijesno-geografski uvjeti (ili politička volja ?) da se neki od postojećih manjih gradova u sjevernoj zagrebačkoj okolici razvije. Na istočnoj strani južne zagrebačke okolice razvijao se Sisak, a na zapadnoj Karlovac koji su svojom gravitacijom poništavali zagrebački utjecaj.³⁾

Postojeći teritorijalni ustroj državne uprave na cijelom području Hrvatske nije konačan. Utoliko treba očekivati da će i u Zagrebačkoj županiji doći do nekih promjena u obuhvatu općina i naselja. Zato analizu treba shvatiti kao analizu privremenog stanja. Očekivati je, međutim, da se Zagrebačkoj županiji bitnije neće mijenjati prostorni okviri.

stanovništvo kao društveni resurs

Stanovništvo je posebno vrijedan resurs bez obzira s kojega ga aspekta promatrali - gospodarskog (proizvodnja ili potrošnja), kulturnog, razvojnog. Sociologijskom analizom demografskih pokazatelja otkrivaju se neke na prvi pogled skrivene mogućnosti (i nemogućnosti) pučanstva što može (dijelom) pomoći u razrješenju temeljnih gospodarsko-razvojnih dilema. Dostupni podaci omogućavaju uvid u nekoliko važnijih sastavnica "kvalitete" stanovništva. To su ponajprije: broj i tendencija kretanja stanovništva, sastav stanovništva po aktivnosti, neka obrazovna obilježja i temeljni odnosi između poljoprivrednoga i nepoljoprivrednog stanovništva. Analiza obuhvaća i nekoliko podataka o domaćinstvu i poljoprivrednom gospodarstvu.

U ovom članku ne analiziramo jedan, s razvojnog gledišta važan element - veličinu naselja (Štambuk, 1990 : 9-10). Broj stanovnika u naselju, posebice u takvu naselju do kojega dopire tek oslabljeni utjecaj udaljenog grada, neizostavan je element u razvojnoj analizi. Ako je mjesto malo i

3) Bivše Zajednice općina Siska, Karlovca i Zagreba ("prstena") u razdoblju 1948.-1981. imali su samo donekle sličan demografski razvitak. Zajednica općina Sisak sve je do 1971. bilježila rast broja stanovnika: 1948. 178 500, 1953. 188 400, 1961. 196 500, 1971. 201 400, a 1981. slijedi mali pad, na 199 800 stanovnika (indeks 1981./1948. = 111,9). Zajednica općina Karlovca već 1971. počinje gubiti stanovništvo: 1948. 179 200, 1953. 186 600, 1961. 187 700, 1971. 180 500, 1981. 172 100 (indeks 1981./1948. = 96,0). Zajednica općina Zagreba ("prsten") intenzivnije je i dugotrajnije gubila stanovništvo; već je 1961. zabilježila početak procesa depopulacije: 1948. 351 800, 1953. 353 400, 1961. 341 200, 1971. 327 800, 1981. 318 900 (indeks 1948./1981. = 90,6). Izvor: Alica Wertheimer-Baletić i Jakov Gelo, 1990 : 1-18.

u blizini većega gradskog središta svekoliki pomaci su uvijek mogući. U udaljenim mjestima, pak, nužna je određena "kritična masa" stanovništva koja će biti dovoljna da (uz ulaganja sa strane) održi endogenu socijalnu dinamiku neophodnu za napredak (Kayser, 1984).⁴⁾

kretanje stanovništva u zagrebačkoj županiji

Zbog novih administrativnih intervencija u podjelu teritorija Hrvatske i teškoća u identifikaciji pripadajućih naselja te zahtjevnog preračunavanja podataka, o kretanju broja stanovnika u Zagrebačkoj županiji analiza je ograničena na dvije popisne godine: 1971. i 1981.

U tom razdoblju sva naselja koja su sada unutar Zagrebačke županije zabilježila su jedva primjetan porast broja stanovnika (indeks = 104), odnosno, broj stanovnika porastao je sa 160 057 na 165 842. Tko je gubio, a tko povećavao pučanstvo?

Grad Samobor (ukupno 32 687 stanovnika) bilježio je znatan porast (indeks = 129) zahvaljujući prije svega rastu stanovništva u užem gradskom području (indeks = 182). U ovoj upravnoj jedinici depopulacija je u analiziranom razdoblju zahvatila 34 naselja (indeks = od 42 do 98), a ukupno je u 22 naselja porastao broj stanovnika (indeks = od 101 do 238).

U susjednoj općini **Sveta Nedjelja** (12 115) stanovništvo je ukupno poraslo (indeks = 119), a poraslo je i u 7 od trinaest naselja u općini (indeks = 104-156). Broj stanovnika smanjio se dakle u 6 naselja (indeks = 74-99).

U općini **Brdovec** (8 109) koja graniči sa Gradom Zagrebom, u kojoj se u svega 2 naselja smanjio broj stanovnika (indeksi 99 i 42), a ostalih 11 se povećao (indeks = 100-181), indeks porasta stanovništva 1971./1991. iznosi 122.

Sjeverno od Brdovca, u **Pušćoj** (4 308), umjereniji je porast stanovništva, indeks = 108. U toj općini 9 naselja je gubilo stanovništvo (indeks = 78-99), a 7 povećalo (indeks = 104-131).

U općini **Hruševac Kupljenski** (3 997), koja se nastavlja na Brdovec, smanjen je broj stanovnika (indeks = 94). Pad stanovnika zabilježen je u 14 (indeksi = 74-98), a porast u 5 naselja (indeksi = 100-117).

Istočno od Hruševca nalazi se općina **Jakovlje** (3 680) s neznatnim porastom (indeks = 101). U općini sa svega 3 naselja, 2 su gubila (indeksi 94 i 98), a 1 (jedan) povećavao stanovništvo (indeks = 104).

Na povijesno-geografski jedinstvenom području Žumberka nalaze se općine Krašić i Sošice. Izrazito depopulacijski kraj, Žumberak je u ovom razdoblju doživio demografski slom, posebice područje općine **Sošice**, gdje se pučanstvo u dvadeset godina prepolovilo (indeks = 51). Od 6 870 sta-

4) Neki autori predlažu donju granicu od 800 stanovnika, primjerice B. Kayser (1984) koji analizira situaciju u Francuskoj. Taj broj pretjeran je za hrvatske prilike.

U Zagrebačkoj županiji takvih naselja nema mnogo. Naprotiv, trećina naselja ima do 100 stanovnika, što je i u uvjetima male zemlje premalo za razvitak bez poticaja sa strane. Iznad 800 stanovnika ima (zajedno sa Samoborom) svega dvadesetak naselja. Takve naseljske "prilike" traže da se prilagode kriteriji za ulaganje u razvitak.

U Zagrebačkoj županiji 35% naselja ima do 100 stanovnika (u Hrvatskoj 30%), 28% između 101 i 200 (u Hrvatskoj 21%), itd., odnosno, nema niti 5% naselja s brojem stanovnika većim od 800.

novnika 1971. u devedesetak naselja sošičke općine ostao je svega 3 471 stanovnik - to je sada najmanja općina zapadnog dijela Županije s najvećim brojem naselja u cijeloj Županiji. Samo je jedno naselje zabilježilo porast broja žitelja (indeks = 124, broj stanovnika u naselju povećao se sa 110 na 136). U naseljima s padom broja stanovnika zabilježen je čak indeks 4 (do 82).

Indeks 1971./1991. u općini **Krašić** iznosi 79. U 22 naselja smanjilo se stanovništvo (indeks = 36-90), a u 3 se povećalo (indeks = 103-108).

U **Jastrebarskom**, općini kojoj pripadaju naselja na Plešivici, nije bilo promjena u broju stanovnika. Mnoga su se naselja smanjila (42 naselja s indeksima od 21 do 97), a u 12 je porastao broj žitelja (indeks = 101-143).

Općina **Klinča Sela** blizu granice sa zagrebačkim područjem zabilježila je lagani pad broja stanovnika (indeks = 96). U trinaest naselja je opao broj stanovnika (indeks = 31-98), a u tri se povećao (indeks = 106-138).

U **Pisarovini**, preostaloj općini zapadnoga dijela Zagrebačke županije indeks kretanja stanovništva 1971./1991. je 77. Deset je naselja s padom stanovništva (s indeksima između 27 i 98), a dva s porastom (indeksi 105 i 111).

Dok u zapadnom dijelu Zagrebačke županije dominira Samobor u gospodarskom, kulturnom, turističkom smislu, u istočnom dijelu nekoliko je (manjih od Samobora) istaknutijih lokalnih središta: Dugo Selo, Vrbovec i Sveti Ivan Zelina.

U općini **Dugo Selo** u 3 naselja smanjio se broj stanovnika (indeks = 85-97), a u 6 se povećao (indeks = 135-266). Cijela općina je istaknuto povećala stanovništvo u proteklom razdoblju (indeks 1971./1991. = 164).

Nešto niži ukupni rast stanovništva (indeks = 119) imala je općina **Brckovljani** u neposrednoj blizini općine Dugo Selo. Među naseljima koja pripadaju općini Brckovljani 11 ih je gubilo (indeks = 65-99), a 12 povećavalo (indeks = 100-415) stanovništvo.

"Savska" općina **Rugvica**, južno od Dugog Sela, tek je neznatno povećala broj žitelja (indeks = 102). U općini je 8 naselja gubilo stanovništvo (indeks = 65-92), a u 6 naselja se povećao njihov broj (indeks = 110-150).

Vrbovec je jedna od većih općina u Županiji. Ima 13 303 stanovnika u četrdesetak naselja (indeks 1971./1991. = 110). Ukupno je u 32 naselja pao broj stanovnika (indeksi = 11-99), a u 8 se povećao (indeksi = 105-169).

Od Vrbovca na istok tri su županijske općine: Gradec, Dubrava i Farkaševac.

Gradec je u promatranom razdoblju gubio stanovništvo (indeks = 81) i sva su njegova naselja, a ima ih dvadesetak zabilježila demografski pad (indeksi = 66-97).

Općina **Dubrava** sličnog je populacijskog stanja (indeks 1971./1991. = 87). Svega 4 naselja zabilježila su porast žitelja (uključivo 2 naselja s nepromijenjenim brojem) (indeksi = 100-139). Indeksi pada stanovništva u analiziranom razdoblju kreću se između 55 i 96.

Općina **Farkaševac** među najmanjim je općinama u Zagrebačkoj županiji (2 181 stanovnik). U promatranom razdoblju smanjio se broj stanovnika ukupno (indeks = 73) i u svih 11 naselja koji ioi pripadaiu.

Sjeverno od Vrbovca jest **Preseka**, mala općina sa 1 855 stanovnika, koja je u proteklom razdoblju za više od trećine smanjila broj stanovnika (indeks = 66). U svim naseljima zabilježen je pad broja stanovnika (indeksi = 54-82).

Sjeveroistočno od Vrbovca, na putu prema Svetom Ivanu Zelini jest **Rakovec**, sjedište najmanje općine u Zagrebačkoj županiji, 1 436 stanovnika u 14 sela (indeks 1871./1991. = 84). Samo jedno naselje povećalo je broj stanovnika (indeks = 154), a sva ostala su se smanjila (indeksi = 57-94). Općina **Sveti Ivan Zelina** sa 17 152 stanovnika jedina je od većih općina koja je zabilježila (neznatan) pad broja stanovnika (indeks = 96). Očigledno je predaleko da bi poslužila kao spavaonica ili podcentar Zagreba, a nedovoljno daleko da bujnije raste na samostalnim razvojnim poticajima. Od sedamdesetak naselja u općini 56 je u proteklom razdoblju gubilo stanovništvo (indeksi = 2-99), a 13 neznatno dobivalo (indeksi = 101-1 051).

Iz iznesenih podataka jasno je da je u neposrednoj okolici Zagreba došlo do prostornog pomaka stanovništva i da je nekadašnji nesumnjivo ravnomjerniji raspored stanovništva na tom području doživio znatne promjene. Seli se pučanstvo ali se sele i naselja, pomiču se prema cestama koje vode u grad. Svi bi da budu u gradu ili bar bliže gradu. Isisavanje okolice nije osobitost samo Zagreba.

Neravnomjerni raspored stanovništva unutar nekog područja povlači za sobom i neujednačenost prostornog razvitka (Štambuk, 1993.). Zapuštaju se često vrijedna, bogata, lijepa područja, poljoprivredne, pašnjačke i šumske površine, prazne se nedostupniji nacionalni prostori što u geostrateškom pogledu slabi snagu zemlje. Pučanstvo koje i ostane u imigracijskim krajevima, uglavnom je staro, bolesno, neobrazovano, nezadovoljno.

stanovništvo između poljoprivrede i nepoljoprivrede

U 78% naselja Zagrebačke županije smanjio se broj stanovnika u razdoblju 1971.-1991.: neka su sasvim opustjela, u nekima je popisano po jedan žitelj. Prosječna veličina "zagrebačkih" sela (računajući samo naselja do 2000 stanovnika) jest oko 230 stanovnika. Na temelju ta dva pokazatelja ne bi se smjelo zaključivati, a teško je i povjerovati, da se iza ovih podataka skriva mnoštvo prosperitetnih naselja.

Deprivilegirani položaj privatne poljoprivrede u proteklih pedesetak godina pogodile su poljoprivredu i selo, unatoč žilavosti seljačke populacije i zato nerazvijenost s pravom vezujemo upravo uz poljoprivredu. Objektivno je u široj zagrebačkoj okolici bilo uvjeta za poljoprivrednu proizvodnju potrebnu zagrebačkom velikom i relativno bogatom tržištu. Umjesto da uz poljoprivredu razvija i druge djelatnosti koje bi zadržale stanovništvo u okolnim selima Zagreb je okolno stanovništvo preselio u grad.

U Zagrebačkoj je županiji 16,9% **poljoprivrednog stanovništva** (u Hrvatskoj 9,1%), više u istočnom nego u zapadnom dijelu: u općini Rakovec najveći je udio poljoprivrednog stanovništva (64%), slijede općine Farkaševac (62%), Preseka (58%), Pisarovina (49%), Sošice (43%), Krašić (39%), Dubrava (35%), Sveti Ivan Zelina (31%), Gradec (31%), Hruševac Kupljenski (23%) i td. Najmanji udio poljoprivrednog pučanstva imaju općine Brdovec (1%), Sv. Nedjelja (2%), grad Samobor (4%),

Dugo Selo (4%), Pušća (7%), Jakovlje (8%) itd. Uglavnom su to općine koje graniče s gradskim područjem Zagreba i koje su donedavno bile u sastavu grada.

Osobe s vlastitim prihodima pripadaju nepoljoprivrednom stanovništvu (jer se radi pretežito o mirovinama zaslužnim u izvanpoljoprivrednoj djelatnosti, neznatno je onih s rentom, trajnom socijalnom pomoći i sličnim stalnim izvorima prihoda) i u njegovu ukupnom broju čine 15% (ili u ukupnom stanovništvu 13%). Najveći udio onih s osobnim prihodom u nepoljoprivrednom stanovništvu jest u općini Sošice - 29%, zatim u općini Dubrava (19%), pa u Jakovlju i Brdovcu (18%), gradu Samoboru (17%) itd. Najmanji je udio stanovnika s osobnim prihodom među nepoljoprivrednim stanovništvom u općinama Preseka i Rugvica (11%).

Slika se mijenja kad gledamo udio žitelja s osobnim prihodom u ukupnom stanovništvu, jer nam tada može poslužiti u procjeni ukupnog novčanog priliva na promatrano područje. Prema tom pokazatelju najveći udio ljudi koji imaju osobni prihod nalazi se u Brdovcu (17%), Sošicama (17%), Jakovlju (16%), Samoboru (16%), Svetoj Nedjelji (15%) itd. Najmanje stanovnika s osobnim prihodom živi u Preseki (5%), Rakovcu (5%), Farkaševcu (6%), Pisarovini (8%) itd., dakle u izrazito poljoprivredničkim općinama.

Žena je tek nešto više (51%) od muškaraca među osobama s osobnim prihodom. Najveći udio žena među osobama s osobnim prihodom živi u Farkaševcu, Sv. Ivanu Zelini, Dubravi (56%), a najmanje u Klinča Selima (40%), Pisarovini (43%) itd.

aktivnost poljoprivrednog stanovništva: aktivni i uzdržavani

aktivno stanovništvo

U ukupnom broju poljoprivrednog stanovništva, **aktivni** čine velikih 68% (aktivni nepoljoprivrednici u ukupnom broju nepoljoprivrednog stanovništva čine 45%). Udio žena u aktivnom poljoprivrednom stanovništvu iznosi 47% (udio žena u aktivnom nepoljoprivrednom stanovništvu jest 41%). U muškom dijelu poljoprivrednog stanovništva aktivno ih je 82%, a u ukupnom ženskom poljoprivrednom stanovništvu 58%. Stope aktivnosti poljoprivrednog stanovništva u općinama Zagrebačke županije kreću se od 82 u općini Sošice do 57 u općini Preseka.

Visoko su zastupljene **žene u aktivnom poljoprivrednom stanovništvu**. Iznad županijskog prosjeka ima ih u općini Jakovlje (76%), Jastrebarskom (50%), općini Brckovljanima (53%), gradu Samoboru (53%), Pisarovini (51%), Rakovcu (50%), Brdovcu (49%), Dubravi (48%), Sv. Ivanu Zelini (48%) itd. Najmanje ih je u Preseki (33%) i Sv. Nedjelji (34%).

Udio aktivnih poljoprivrednika u ukupnoj aktivnoj populaciji za cijelo područje Županije iznosi 24% (u Hrvatskoj 13%). Raspon je vrlo velik: najmanje poljoprivrednika u aktivnom stanovništvu jest u Sv. Nedjelji (3%), Brdovcu (3%), Dugom Selu (5%), Samoboru (6%), a najviše u Rakovcu i Farkaševcu (75%), Preseki (66%), Sošicama (64%), Pisarovini (62%) itd.

uzdržavano stanovništvo

U Županiji je ukupno 39% uzdržavanog stanovništva. Unutar poljoprivredne populacije uzdržavanih je znatno manje - 32%, a u nepoljoprivrednom stanovništvu 40%.

Uzdržavana populacija tradicionalno je više ženska nego muška i više je ruralna nego urbana pojava. U ukupnom stanovništvu žene su u uzdržavanom stanovništvu zastupljene s 64%. Starinski poljoprivredni svijet uzdržava veći udio žena - 75%. Razlozi tom visokom udjelu žena nisu samo u stavovima prema ženskoj zaposlenosti, već prije svega u slaboj ili gotovo nikakvoj ponudi radnih mjesta primjerenih ženskim fizičkim mogućnostima i prosječno nižoj obrazovanosti. Međutim, jedan dodatni pokazatelj relativizira uzdržavanost žena u poljoprivrednom stanovništvu: od ukupnog broja ("uzdržavanih") domaćica, 84% povremeno obavlja poljoprivredne poslove.

U strukturi uzdržavanih u poljoprivrednom stanovništvu učenici i studenti čine 25%, u rasponu od 19% u Rugvici, 20% u Klinča Selima, 22% u Preseki i Pisarovini itd. do 50% u Brdovcu, 32% u Sv. Nedjelji, Sošicama i Dugom Selu itd.

U nepoljoprivrednoj uzdržavanoj populaciji žene čine 62%.

stanovništvo u inozemstvu

S područja Zagrebačke županije u inozemstvu se nalazi 10 719 stanovnika - 6,4% - 1991.; u Hrvatskoj 6,0%. Od toga, 63% rade, a ostali, uzdržavani (37%), žive s njima u inozemstvu. Sastav tog dijela pučanstva znatno se izmijenio između 1981. i 1991. Smanjio se udio zaposlenih, sa 74% u 1981. a razmjerno povećao udio članova obitelji koji žive u inozemstvu (26% - 1981.).

Žumberačke općine Krašić sa 15,8% i Sošice sa 19,0% stanovništva u inozemstvu tužni su predvodnici. Na drugom kraju po ovom pokazatelju poredanih općina također su izrazito agrarne općine: Rakovec (0,8%), Preseka (1,3%), Farkaševac (2,1%), Gradec (3,1%) itd.

(ne)pismenost i (ne)obrazovanost**nepismenost**

Ruralno-agrarna okolica Zagreba pokazuje relativno velike razlike u stopama nepismenosti pojedinih općina. Valja na početku spomenuti da se u općini Brckovljani, u selu Stančiću, nalazi Dom za djecu ometenu u psihičkom razvoju i da su svih petstotinjak štićenika nepismeni, pa uvelike remeti podatak o pismenosti "običnog" pučanstva općine, a utječe i na podatak o nepismenosti na razini Županije. Ovako u Županiji ima 2,4% nepismenih (muškarci 1,3%), a bez općine Brckovljani 2,1% (muškarci 1,0%). Udio nepismenih u Hrvatskoj iznosi 3,0% (muškarci 1,2%).

Stopa nepismenosti računa se na populaciju stariju od 10 godina.

Neke općine i grad Samobor u Zagrebačkoj županiji dostigle su vrlo niske stope nepismenosti: najniže su u općinama Brdovec (0,6%) i Donja Pušća (0,8%), zatim u Vrbovcu i Jastrebarskom (1,4%), Svetoj Nedjelji (1,5%), Hruševcu Kupljenskom (1,6%) itd. Najveći udio nepismenih imaju spomenuti Brckovljani (14,1%), Preseka (5,8%), Farkaševac (5,1%), Jakovlie

(4,4%), Pisarovina (3,8%) itd. To su ujedno općine s najvećim udjelom poljoprivrednog stanovništva.

Nepismenost je koncentrirana u starijim dobnim skupinama. U cijeloj Zagrebačkoj županiji 77,2% nepismenih starije je od 50 godina, dakle, većina nepismenih rođena je do 1941. (podaci su prikupljeni popisom 1991.). U nekoliko općina nepismenih do 50 godina starosti zanemarljivo je malo.

Među ženama daleko je više nepismenih. U Zagrebačkoj županiji od ukupnog broja nepismenih čak je 73% žena. U nekim općinama nepismenost među muškarcima gotovo je iskorijenjena.

Prikazana situacija temelji se na "formalnoj" definiciji i utoliko ne prikazuje posve vjerno pravo stanje nepismenosti ili pismenosti. Ako dakle ovim formalno neobrazovanim stanovnicima pribrojimo one koji su završili do tri razreda osnovne škole, a za njih je uistinu teško reći da su pismeni, onda se značajno povećava udio (stvarno) nepismenih u populaciji Zagrebačke županije (6,6%), posebice u općinama sa ionako visokom stopom nepismenosti. Pooštravanjem kriterija pismenosti transparentnija je obrazovna situacija u Zagrebačkoj županiji i istaknutija nužnost da se iz kulturnih i gospodarskih razloga učini nešto na opismenjavanju populacije.

obrazovanost

U Županiji, u populaciji starijoj od 15 godina 30,3% ima završenih 4-7 razreda osnovne škole. Ovaj podatak, naravno, ovisi o udjelu drugih obrazovnih skupina. Ipak ćemo spomenuti nekoliko općina s naglašenijim udjelom upravo te skupine. Najviše ih je u Rakovcu (47,5%), Sošicama (47,1%), Krašiću (45,3%), Preseki (43,9%), Pisarovini (43,1%) itd., a najmanje u Dubravi (15,3%), Svetoj Nedjelji (18,4%), Samoboru (19,1%), Dugom Selu (19,8%) itd.

Ukupno nepismenima i stanovnicima s nezavršenom osnovnom školom u nekim općinama Zagrebačke županije "pripada" i više od pol općinskog pučanstva, primjerice, u Preseki (60,3%), Sošicama (58,7%), Rakovcu (55,0%) itd.

Pošto smo dobar dio stanovništva ostavili među nepismenima i onima s nezavršenom osnovnom školom, kako gdje, a ukupno u Zagrebačkoj županiji 36,8%, završena se osnovna škola doima sasvim zadovoljavajućim stupnjem obrazovanja. Sa završenom osnovnoškolskom naobrazbom u Zagrebačkoj je županiji 24,7% stanovnika. Najviše ih je u Farkaševcu (30,7%), Jakovlju (28,5%), Preseki (43,9%), Rugvici (27,1%) itd., a najmanje u Sošicama (21,4%), Brckovljanima (21,7%), Jastrebarskom (22,5%), Klinča Selima (23,4%) itd.

Srednjoškolsko obrazovanje ima 30,8% stanovnika Zagrebačke županije (u Hrvatskoj 36,0%). Više nego drugdje ima ih u Svetoj Nedjelji (42,7%), Samoboru (40,1%), Dugom Selu (39,7%), Donjoj Pušćoj (34,0%) itd. Iznimno malo srednjoškolski obrazovanih jest u Preseki (8,6%), Farkaševcu (10,9%), Sošicama (13,9%), Rakovcu (14,2%).

Konačno, više i visoko obrazovanje u Županiji ima 4,7% stanovnika (u Hrvatskoj 9,3%). U Samoboru je njihov udio najveći, 8,1%, slijedi Dugo Selo (7,3%), Jastrebarsko (5,7%), Vrbovec (5,2%), Brdovec (4,6%) itd. do općina u kojima ih je vrlo malo, primjerice u općini Preseka (0,9%), Farkaševac (1,1%), Rakovec (1,2%), Hruševac Kupljenski (1,6%), Gradec (1,7%) itd.

Stanje u obrazovanosti stanovništva Zagrebačke županije 1991. mnogo je povoljnije nego 1981. Udio nižih obrazovnih razina opada, a u porastu je broj obrazovanijeg stanovništva.

domaćinstva i poljoprivredna gospodarstva

Visoku zastupljenost poljoprivrede u Zagrebačkoj županiji manifestira i natprosječno visok udio domaćinstava s isključivo poljoprivrednim izvorom prihoda kao i domaćinstava s mješovitim izvorima prihoda. Od blizu 50 000 domaćinstava 11,0% živi isključivo od poljoprivrede, a u 13,7% domaćinstava mješoviti je izvor prihoda. Dakle, četvrtina domaćinstava Zagrebačke županije posve ili djelomično ovisi o poljoprivredi. Prosječni pokazatelji za Hrvatsku prilično su različiti: svega je 5,5% domaćinstava sa isključivo poljoprivrednim izvorom prihoda i 6,6% domaćinstava s mješovitim, poljoprivredno-nepoljoprivrednim prihodima, odnosno 86,3% domaćinstava živi od prihoda iz nepoljoprivrednih djelatnosti.

Na temelju dosad analiziranih podataka identificirane su agrarne ili agrarne općine u zagrebačkoj okolici. Možemo tim podacima tek dodati i onaj o ovisnosti domaćinstava o prihodu iz poljoprivrede. Takvih je domaćinstava u općini Farkaševac 50,6%, u općini Preseka 47,0%, općini Rakovec 45,7%. Slijede Pisarovina (28,8%), Krašić (15,3%), Sošice (25,2%) i druge. Najmanje domaćinstava s isključivo poljoprivrednim izvorom prihoda je u Svetoj Nedjelji (0,9%), Brdovcu (1,2%), Samoboru i Dugom Selu (1,8%), Jakovlju (2,6%) itd.

Domaćinstava s mješovitim izvorima prihoda najviše je također u općinama s većim udjelom poljoprivrednog stanovništva, u Pisarovini (38,2%), Rakovcu (32,2%), Krašiću (27,1%), Farkaševcu (26,5%) itd. Najmanje mješovitih domaćinstava je u Svetoj Nedjelji (3,0%), Brdovcu (2,2%), Dugom Selu (3,5%), Samoboru (4,6%) itd.

S prihodima isključivo iz nepoljoprivrednih djelatnosti najmanje je domaćinstava u Rakovcu (15,3%), Farkaševcu (21,2%), Preseki (23,1%), Pisarovini (30,2%) itd. Na drugom su kraju Sveta Nedjelja i Brdovec sa 95,5% domaćinstava s nepoljoprivrednim prihodom, Dugo Selo (93,2%), Samobor (92,7%) i druge općine.

neka obilježja poljoprivrednih posjeda

U kraju obilježenom poljoprivredom i velikom potražnjom za hranom u obližnjem miljunskom gradu, zanimljivo je analizirati veličinu posjeda i aktivnu uključenost obiteljske radne snage na poslovima gospodarstva, odnosno, vidjeti koliko usmjerenost na poljoprivredu i blizina tržišta i tržnice za poljoprivredne proizvođače utječe na ta obilježja. (Na ovom mjestu nećemo govoriti o proizvodnoj usmjerenosti poljoprivrednih gospodarstava i njihovoj ekonomskoj moći, niti o organiziranosti, podjeli posla unutar obitelji, budućnosti, planovima, poteškoćama, opremljenosti itd. što bi tek dalo stvarniju sliku privatnih posjeda.)

posjedi prema površini zemljišta u vlasništvu obitelji

U Hrvatskoj je prosječni privatni poljoprivredni posjed posve sitan. Tome su pridonijeli različiti i uglavnom poznati razlozi (povijesni, zemljopisni, demografski, ideologijsko-politički). Povećanje zemljišnih površina (ne

nužno u vlasništvu) svakako je zadatak nove hrvatske agrarne politike. Dosad nije operacionalizirana poticajna uloga države u tom zahtjevnom i dugoročnom poslu.

U Zagrebačkoj županiji 60% poljoprivrednih gospodarstava ima do tri ha (vlastite) zemlje (u Hrvatskoj 69,4%), po tome dakle, Županija ulazi u kategoriju područja s malim posjedima. Broj takvih gospodarstava veći je u nepoljoprivrednim općinama: Brdovec (95%), Sveta Nedjelja (93%), Jakovlje (81%), Dugo Selo (80%) i Samoboru (80%). U izrazito poljoprivrednim općinama malo je malih posjeda, najmanje u Pisarovini (15%), Preseki (19%), Rakovcu (22%) itd. Valjalo bi istražiti razloge velike koncentracije malih posjeda u prostranom i depopuliranom Žumberku (dakako, ne samo u Žumberku). U općini Krašić ima 56% gospodarstava veličine do 3 ha (vlastite) zemlje, u općini Sošice nešto manje (42%). U našim razmjerima veći posjedi, oni iznad 3 ha, prevladavaju, dakle u Pisarovini, Preseki, Rakovcu, Farkaševcu. U kategoriji posjeda iznad 10 ha najbolje su prilike u općinama Pisarovini (16%) i Klinča Selima (10%), zatim Rakovcu (7%) (u Zagrebačkoj županiji 2,8%, a u Hrvatskoj 2,3%).

radna snaga na poljoprivrednim gospodarstvima

broj seljaka

Na tridesetak tisuća poljoprivrednih gospodarstava u Zagrebačkoj županiji živi i radi oko 16 750 seljaka, dakle, prosječno nešto malo više od pol seljaka po gospodarstvu. Prosjeci zavaravaju. Naime, seljaka ima na oko 11 300 gospodarstava, na 7 218 gospodarstava po jedan, na 3 155 gospodarstava dva i na 921 gospodarstvu tri ili više od tri.

To znači da na 61% poljoprivrednih gospodarstava u Zagrebačkoj županiji nema nekoga koji bi se isključivo brinuo o proizvodnji (preradi, prodaji) na obiteljskom posjedu. Vjerojatno je većina tih gospodarstava u kategoriji manjih ili sasvim malih zemljišnih površina.

Najviše gospodarstava s individualnim poljoprivrednikom ima u općini Farkaševac (81%), zatima u općinama Preseka i Rakovec (78%), Pisarovini (75%), Krašiću (63%) i tako redom. U Svetoj Nedjelji (4%), Brdovcu (5%), Dugom Selu (12%), Samoboru (13%) malo je posjeda sa "svojim" seljakom.

aktivni članovi u domaćinstvima s poljoprivrednim posjedom

U domaćinstvima koja imaju zemljišni posjed mnogi članovi rade izvan gospodarstva. Na temelju podataka kojima raspoložemo ne možemo zaključivati o njihovu angažmanu u poljoprivrednim poslovima. Istraživanja seljaka-radnika pokazuju da je vrlo raznolik njihov udio u radu na obiteljskom gospodarstvu. Neki se nikad ili gotovo nikad ne uključuju u poslove, neki tek potpomažući ili povremeno, neki rade sve ili gotovo sve poslove na poljoprivrednom imanju (Mješovita..., 1980).

uzdržavani članovi koji povremeno rade na gospodarstvu

Značajan radni prinos gospodarstvu (ali popisnim putem neuhvatljiv) daju uzdržavani članovi domaćinstva, prije svih domaće i starija djeca koja još pohađaju školu. U pravilu žene obavljaju sve domaćinske poslove i

poslove vezane uz staju, gospodarsko dvorište i vrt, a često su zadužene i za prodaju na tržnici ili na neke druge načine. Tek kad su u domaćinstvu dvije žene, moguće je da se jedna od njih izjasni kao poljoprivrednica. Za djecu kao i za stare ljude u poljoprivrednom gospodarstvu uvijek ima primjerenih poslova. Obavljajući ih, oni oslobađaju odraslim aktivnim članovima domaćinstva vrijeme za druge poslove.

nekoliko zaključaka i preporuka

"Sociologijski vodič" kroz Zagrebačku županiju, s naglaskom na njena ruralna i poljoprivredna obilježja tek je jedan korak prema sustavnijem istraživanju slabo istražene i nedovoljno poznate zagrebačke okolice. Mali broj raspoloživih pokazatelja ograničio je širinu analize i njene domete. Popisni podaci dragocjeni su izvor činjenica, međutim nedostatni su za potpuniju sociologijsku sliku područja.

Ipak, na temelju izloženih podataka nesporno je nekoliko zaključaka:

- osim naselja uz same granice Zagreba, sva ostala naselja intenzivno gube stanovništvo, smanjujući u mnogima broj stanovnika ispod bilo kakve mogućnosti demografske samoobnove. Stanovništvo gube i mala lokalna središta;

- seoska naselja listom pogodena depopulacijom u napadnoj su fazi dekompozicije. U njima nema mladih, obrazovanih i stručno kvalificiranih ljudi na koje bi se mogao osloniti društveno-gospodarski razvitak, prevladavaju stariji poljoprivrednici, malo je prihoda od izvanpoljoprivrednih djelatnosti;

- koncentracija poljoprivrede u udaljenijim općinama Zagrebačke županije (gledajući iz Zagreba) daje naslutiti da je pad stanovništva u tim krajevima u promatranih dvadeset godina rezultat prije svega emigracijskog procesa. To također govori o prometnoj izoliranosti tih mjesta i nemogućnosti da se mladima ponudi izbor između odseljenja i komfornog dnevnog putovanja na posao na razumnu udaljenost;

- može se pretpostaviti da će dvadeset novih općinskih središta pošto se uspostavi lokalna samouprava, stabilizira i kadrovski osposobi, značiti za ta i okolna mjesta razinu na kojoj će se uočavati i artikulirati lokalni problemi, kreirati planovi, postavljati zahtjevi prema višim upravnim razinama i odakle će kretati razvojni impulsi. Prilika je to za stručnjake iz društvenih područja da analitičkim podlogama i akcijskim projektima pomognu lokalnom pučanstvu da dobro izaberu i ostvare razvojne planove.

izvori i literatura

Bertrand Kayser: Subversion des villages français. - *Etudes rurales*, 1984, no. 93-94, p. 295-324.

*** **Mješovita domaćinstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji**, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1980, 216 str.

Maja Štambuk: Neki pokazatelji nejednačenoga prostornog rasporeda poljoprivrednog pučanstva u Hrvatskoj. - *Sociologija sela*, 1993, br. 1-2, str. 17-34.

Maja Štambuk: Neke značajke ruralnog prostora, u: **Promjene u svakodnevnom životu sela i grada.** / D. Seferagić i B. Milinković, red. - Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1990, str. 3-23.

Stanovništvo. Poljoprivredno stanovništvo, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1973.

Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993, Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1994.

Alica Wertheimer-Baletić, Jakov Gelo: Ukupno i prirodno kretanje stanovništva Hrvatske. - *Sociologija sela*. 1990. br. 107-108. str. 1-18.

Rural communities in the shadow of the metropolis: The County of Zagreb

Summary

The Zagreb County, established in 1992, consists of twenty municipalities and one city. This means that most of the twenty settlements in the immediate vicinity of Zagreb gained the status of municipal centre during the last administrative reform and have just emerged from anonymity, together with their (just as) rural environs. The exception are small towns that already had a developed economy and a more numerous population. These rural communities are now starting on a period of economic and cultural affirmation, they are trying to shape a recognizable local society with all the necessary elements on the outskirts of an economically and culturally strong national urban centre. Some municipalities are already profiled, but most of the municipalities in the Zagreb County are small rural and agricultural communities. This article analyses them on the basis of published census data with the intention of aiding the formation of their (micro) identity, which must be the foundation for their development. ●

Les sociétés rurales à l'ombre de la métropole: le comitat de Zagreb

Résumé

Le comitat de Zagreb, fondé en 1992, compte vingt communes et une ville. La plupart des vingt localités des proches alentours de Zagreb a donc acquis, par la dernière réforme administrative, le statut de centre communal, et est sortie de l'anonymat, en même temps que ses environs (également) ruraux. Les petits centres urbains, plus peuplés et économiquement plus puissants auparavant, représentent une exception. Ce n'est que maintenant que commencent pour ces communautés rurales une période d'affirmation économique et culturelle, leur effort de former, avec tous les éléments nécessaires, une société locale à la périphérie du centre urbain national, économiquement et culturellement puissant. Certaines communes ont déjà leur profil à beaucoup de points de vue. Mais la plupart des communes du comitat de Zagreb sont de petites communes rurales agraires. Nous parlerons surtout dans ce texte de leurs caractéristiques, sur la base des données du recensement publiées. Notre intention est d'aider modestement à la formation d'une (micro) identité, qui est à la base de tout le développement des petites sociétés rurales. ●